

DE GEHEIME DEAL

HET SREBRENICA- OF DUTCHBATMUSEUM IN POTOČARI-SREBRENICA

Observaties in vogelvluchtperspectief van de
WOB-documenten (Wet Openbaarheid van Bestuur)

Jehanne van Woerkom

Lid van het voormalige Politiek Comité Stari Most (PCSM)

INHOUD

Ten geleide (J. Grünbauer).....	3
Het persbericht.....	4
Verantwoording.....	6
De relatie Nederland-Srebrenica.....	8
Afplakkers.....	10
De Sounding boards.....	11
Authenticity!.....	12
Observatiepost Foxtrot!.....	14
Capacity building.....	16
Tourism and Peace.....	18
The survivors (de Srebrenica-moeders).....	19
De begraafplaats Potočari.....	20
De documentaire.....	21
De opening.....	22
De financiën... (J. Grünbauer).....	23

Tekst & fotomontage's: Jehanne van Woerkom, www.jehannevanwoerkom.nl

Opmaak & druk: Torendruk grafische producties bv, Nijkerk

Uitgave: Stichting Geschiedenis Totalitaire Regimes en hun Slachtoffers, www.sgtrs.nl

ISBN/EAN: 978-90-828843-0-2

Juli 2018

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden veeleenvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen, of enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

TEN GELEIDE

Jehanne van Woerkom is boos en verontwaardigd. Hoe kun je zó met het verleden van het drama Srebrenica omgaan. Nederland loopt keer op keer weg als het gaat om het erkennen van mede-schuld aan de verschrikkelijke gebeurtenissen rond de val van de enclave Srebrenica. Dat was op en rond 11 juli 1995, het gebeurde onder ogen van het Nederlandse contingent Dutchbat-militairen. Het blijkt zelfs dat er aan de genocide verdiend wordt over de hoofden van de slachtoffers heen!

Werkzaam op de crèche van asielzoekerscentrum Crailo sprak Jehanne de eerste vluchtelingen uit Srebrenica die in Nederland veiligheid zochten. Verhalen van ooggetuigen. Sindsdien is de zaak van Srebrenica een deel van haar leven geworden: "Dutchbat was daar ook in mijn naam, met de opdracht de bevolking van de enclave te beschermen. Dat is niet gebeurd. Daarvoor ben ik als Nederlandse burger medeverantwoordelijk."

Jehanne meldde zich bij het (inmiddels voormalig) Politiek Comité Stari Most, dat op 11 juli de jaarlijkse Srebrenica-herdenking in Den Haag organiseert. Ze kreeg in 1999 de opdracht een mobiel monument te maken, dat het hart vormt van de herdenking. Tot op heden. Het toont montages van foto's die zij maakte bij de massabegravenissen van de opgegraven en geïdentificeerde doden op de begraafplaats Potočari.

Tijdens een conferentie die Jehanne bezoekt in 2014, reikt de Nederlandse vredesorganisatie PAX een persbericht uit, waarin gemeld wordt dat PAX bezig is een Srebrenica-museum in te richten in de voormalige Dutchbat-compound in Potočari, Bosnië. De voorbereidingen zijn reeds in volle gang! Gefinancierd door de ministeries van Buitenlandse Zaken en Defensie, met als doorsluiskanaal de Nederlandse ambassade in Sarajevo. Opperste verbazing. Stari Most, zeer ter zake kundig, weet van niets. De vluchtelingen uit Srebrenica die in Nederland verblijven, toch de allereerst betrokkenen, evenmin! Vragen worden gesteld: volgens het persbericht krijgen de Dutchbatters een prominente rol bij de realisering van het project. Wordt het misschien een "Dutchbat-museum"? Dat zal toch niet waar zijn?! Welke is de rol van de nabestaanden? Hoe deskundig zijn de aangetrokken medewerkers betreffende dit zo gevoelige thema?? Enzovoort. De gestelde vragen worden omzeild of niet beantwoord. De bejegening door PAX is zelfs agressief. Waarom zo stiekem? Is er iets te verbergen? De Bosniërs in Nederland voelen zich beledigd en miskend...

In februari 2017 werd het museum in Potočari geopend. Juichende reacties van PAX, van de Nederlandse ambassadeur in Sarajevo en van het bestuur van het museum in Potočari. Maar zagen wij in de documentaire die de KRO/NCRV liet maken tijdens het wordingsproces niet de woedende reacties van de Srebrenica-moeders, die vooraf aan de opening een kijkje mochten nemen?¹

Dit alles kwam de Haagse redacteur Edwin Giltay ter ore op wie de inrichting van een Nederlands museum in een achtergebleven regio in het buitenland koloniaal overkomt. Omdat de burgemeester van Srebrenica klaagde over fraude met Nederlands hulpgeld bestemd voor Srebrenica, eiste Edwin opheldering over de financiële gang van zaken van het project. Hiervoor startte hij op 28 april 2017 bij het ministerie van Buitenlandse Zaken een procedure met een beroep op de Wet Openbaarheid van Bestuur (WOB). Na veel gedoe kreeg Edwin meer dan 600 pagina's in handen. Veel gevoelige passages waren hierin echter weggelakt.² Toen Jehanne de WOB-papieren inzag, besloot ze tot het schrijven van haar commentaar, verbaasd en verontwaardigd over de schandelijke zaken die ze ontdekte. Haar hilarische verhaal zou het verhaal kunnen zijn van allen die zich diep schamen over deze gang van zaken, van allen die getraumatiseerd Srebrenica ontvluchtten en zich hiermee buitengesloten weten, van allen die in Nederland zich inzetten om "Srebrenica" nooit meer te laten gebeuren.

Johann Grünbauer

SGTRS Geschiedenis Totalitaire Regimes en hun Slachtoffers

1. 'De Strijd om het Srebrenica Museum' uitgezonden op 10 juli 2017 op NPO2 om 20.25-21.25 uur. Regie: Kay Mastenbroek.

2. De gewobte documenten zijn hier te vinden: www.sgtrs.nl/documenten/museum

HET PERSBERICHT

Locatie: het Huis voor Democratie en Rechtsstaat ProDemos in Den Haag, juli 2014. Een avond met het thema 'Srebrenica'. Het had iets met het Nederlands bataljon Dutchbat III te maken. Op elke stoel lag een A4'tje. Hé! Een persbericht van Vredesorganisatie PAX. De toon was opmerkelijk triomfalistisch, ziehier:

Voormalig Dutchbat-hoofdkwartier in Srebrenica wordt een museum

03-07-2014

Het voormalig hoofdkwartier van Dutchbat in Potočari (Srebrenica) wordt grondig gerenoveerd, ingericht als museum en opengesteld voor bezoekers. Ook worden met hulp van Dutchbat-veteranen een oude wachttoren op het terrein en een in de bergen gelegen observatiepost hersteld. De te renoveren gebouwen zijn onderdeel van het Potočari Memorial Centre (PMC). Voor dit project ontvangen het herinneringscentrum en vredesorganisatie PAX financiële steun van de Nederlandse ambassade in Sarajevo.

Een aantal ruimten in het voormalig hoofdkwartier wordt ingericht als in juli 1995, toen Dutchbat het gebouw in gebruik had. In enkele van de kamers komt een tentoonstelling met foto's van bekende Bosnische en Nederlandse fotografen en van Dutchbat-veteranen. Ook worden verhalen en verklaringen van Dutchbatters in het Nederlands, Engels en Bosnisch gepresenteerd.

Steun van Nederland

De Nederlandse ambassade in Sarajevo levert financiële steun en de Nederlandse ministeries van Defensie en Buitenlandse Zaken zijn ook inhoudelijk betrokken, onder meer door het beschikbaar stellen van foto's, kaarten en documenten. De renovatie van het voormalig hoofdkwartier is het resultaat van verzoeken van nabestaandenorganisaties, overleggen met Dutchbat-veteranen, een bezoek van een delegatie van de Tweede Kamer aan Srebrenica en politieke toezeggingen van bewindslieden.

Vredesorganisatie PAX verzorgt in nauwe samenwerking met Herinneringscentrum Kamp Westerbork trainingen voor de gidsen en medewerkers van het Potočari Memorial Centre, en werkbezoeken aan Nederland voor bestuur en staf van het centrum en de Vereniging van overlevenden van Srebrenica. Beide organisaties leveren al meer dan tien jaar steun aan de stapsgewijze ontwikkeling van het herinneringscentrum.

PAX is erg blij met de financiële steun vanuit Nederland. Dion van den Berg van PAX: 'Dit project biedt vele Bosnische en Nederlandse betrokkenen extra mogelijkheden om met hun eigen verhalen en ervaringen de boodschap van Srebrenica aan de wereld te versterken.'

Het doel van het project is om zo belangrijke informatie over Srebrenica te verzamelen en toegankelijk te maken. Het gaat niet om een zoektocht naar de ultieme waarheid over Srebrenica; verhalen en visies die conflicteren, worden naast elkaar gepresenteerd. De Nederlandse regering leverde eerder een belangrijke financiële bijdrage voor de inrichting van de begraafplaats tegenover de voormalige compound en een subsidie voor de 'Black Box', een eerste kleine expositieruimte in een ander gebouw op het terrein.

Verbazing! Heb ik iets gemist? Waarom weet ik van niets? En, bij navraag die avond, blijkt deze aankondiging voor ieder een (onaangename) verrassing te zijn. Later vraag ik verder bij mijn Bosnische vrienden van het Platform BiH en de Vereniging van overlevenden Srebrenica '95, allen woonachtig in Nederland. En allen blijken onwetend van het PAX-project! Net als mijn Stari Most-maatjes. Het Politiek Comité Stari Most (PCSM) organiseerde in 1996 voor de eerste maal op Het Plein in Den Haag op 11 juli de herdenking van de val van de enclave Srebrenica. Vorig jaar, in 2017, al voor de tweeëntwintigste keer! PAX heeft zich in het jaar 2000 bij ons gevoegd, evenals andere, waaronder ook Bosnische, organisaties: wij zitten dit jaar dus al 17 jaar met elkaar om de tafel. Verontwaardiging bij alle partijen: waarom weten wij van niets? Mógen wij soms niets weten? Heeft PAX iets te verbergen? En wát mogen we niet weten? Dit persbericht wekt op zijn minst argwaan.

'De Dutchbat-compound wordt ingericht als museum en opengesteld voor bezoekers.' Maar de compound is gewoon open; ik zwerf al jaren door de immense ruimtes. En een museum is er ook al: de Black Box. Financiële steun van de Nederlandse ambassade in Sarajevo? Bedoeld wordt natuurlijk dat de ministeries van Defensie en Buitenlandse Zaken de geldschieters zijn. Daar heb je het al! 'Wiens brood men eet, diens woord men spreekt.' Het gaat in het bericht niet om 'de zoektocht naar de ultieme waarheid'. Wat een arrogantie jegens de nabestaanden! Die zoeken toch júist naar de ultieme waarheid? Wát meet PAX zich hieraan? De Dutchbat-veteranen die in dit bericht zo'n belangrijke plaats innemen? Het gaat weer over ons. Maar toch: 'Dit project biedt vele Bosnische en Nederlandse betrokkenen extra mogelijkheden om met hun eigen verhalen en ervaringen de boodschap van Srebrenica aan de wereld te versterken.'

Dat gaan we zien!

Het leek me in elk geval noodzakelijk om hard aan de bel te trekken en zoveel mogelijk betrokkenen – in de eerste plaats hen die deze zaak het meest aangaat, de overlevenden van de Srebrenica-genocide in Nederland – onmiddellijk te informeren. Hoewel te laat waarschijnlijk, want het project staat al in de steigers. Maar dit is het minste dat ik nog kon doen.

HET PMC-PAX-PROJECT SREBRENICA-MUSEUM POTOČARI

(in de Bosnische media ook genoemd: DUTCHBAT-MUSEUM POTOČARI)

VERANTWOORDING

Geconfronteerd met het door Nederland in te richten Srebrenica-museum in het Potočari Memorial Centre (PMC) waarvan mijn in Nederland verblijvende Srebrenica-vrienden onwetend waren gehouden, was de reactie van meestal kort:

‘Hier wordt geld verdiend over onze genocide.’

‘Alles is al besloten.’

‘Zo gaat het altijd. Het gaat áltijd over jullie.’

Ook van Nederlandse zijde, en meestal betrof het hier personen die actief zijn binnen de Nederlandse solidariteit met Srebrenica, hoorde ik stellige verbazing. Waarom weten wij niets en waarom moeten we het van jou horen? Toch een Néderlands project? Betaald met ons belastinggeld? Onze knowhow, telt die niet?

Wat moest ik zeggen? Ik wist ook niet waarom alles zo geheimzinnig bleek. Al had ik, door mijn jarenlang opgedane ervaring, wel mijn vermoedens.

Mij restte het zoeken naar opheldering. Van de kant van degenen die aan het roer staan van het project: PAX, Kamp Westerbork, de Nederlandse ambassade in Sarajevo. Met afschriften van mijn vragen en eventuele antwoorden naar de Bosnische organisaties en naar mijn Stari Most-maatjes, die zich later aansloten bij het verzoek om opheldering. Het mocht niet baten. Reactie ambassadeur Kraak: waar bemoeit die Van Woerkom zich mee! (Had ik kunnen weten.) Projectleider PAX: ‘Heb vertrouwen.’ En een beetje dunnetjes erachteraan: ‘We zijn hier nog wel zo lang mee bezig.’ Maar wij vertrouwden het juist níet. Zo ging het een tijdje over en weer. Toen zette ‘het project’ zijn hakken in het zand. Er kwam geen antwoord meer. Minachting voor onze zorgen. PAX heeft dan wel een uitgebreide afdeling pr/communicatie, maar die blijkt in dezen machteloos. Het project werd gewoon doorgedrukt.

Een van mijn solidariteit-met-Srebrenica-maten werd de schimmigheid te veel en is op 28 april 2017 een WOB-procedure gestart, voornamelijk om inzage te krijgen in de geldstromen van het project. De Wet Openbaarheid van Bestuur (WOB) maakt het mogelijk dat burgers inzage wordt verschaft in stukken die van toepassing zijn op bepaalde zaken, in dit geval het Srebrenica-museum in Potočari.

Na een aantal excuses van minister Koenders over de vertraging in het aanleveren van de stukken, werden de omvangrijke (614 pagina’s!) WOB-documenten op 2 augustus 2017 alsnog aangeleverd.

Ik ben er in vogelvlucht doorheen gegaan. Dat bleek erg de moeite waard. Samen met de documentaire *De strijd om het Srebrenica Museum* gaf dat toch een – zij het onvolledig – beeld van de toedracht, vanaf de oorsprong tot en met de opening van het museum. Het gedoe, de autoritaire verhoudingen, degenen die ‘constructief’ meewerkten, de lastpakken die soms zelfs obstructie pleegden, de onkunde, de zelfingenomenheid, de harde werkers, de geldstromen enzovoort.

Omdat zo’n lijvig, in ambtelijke taal gesteld rapport meestal niet uitnodigt tot helemaal doorspitten, leek het mij goed om mijn eigen bevindingen, bij het in vogelvlucht doornemen daarvan, te delen en te verspreiden. En natuurlijk, het gaat om persoonlijke observaties, met behulp van een aantal bronnen: WOB-documenten, Dutchbat-museum, documentaire *De strijd om het Srebrenica Muse-*

um, berichtgeving *Nieuwsblad van het Noorden* en *Dnevni Avaz*, overleg binnen Stari Most, briefwisseling en gesprekken met leden van Platform BiH en de Vereniging van overlevenden Srebrenica '95, gesprek met de Bosnische ambassadeur in Den Haag, regisseur Kay Mastenbroek en Hasan Nuhanović, de voormalige Dutchbat-tolk.

Mijn observaties zijn onderverdeeld in de meest spraakmakende hoofdstukken die het totstandkomingsproces van het Dutchbat-museum begeleiden.

Het verhaal over de geldstromen laat ik aan anderen over. Dat is mij te veel. Het duizelt me. Ik weet alleen: hier is door alle uitvoerende partijen grof geld verdiend!

Lees!

Bussum, juli 2018,

Jehanne van Woerkom

Lid van het voormalig Politiek Comité Stari Most

DE RELATIE NEDERLAND - SREBRENICA

Lees:

**DE RELATIE TUSSEN BOSNIERS IN NEDERLAND,
DE NEDERLANDSE SREBRENICA-SOLIDARITEIT en PAX FOR PEACE**

...'De betrokkenheid van Nederlandse niet-gouvernementele organisaties daarbij (inzake het verzoek van Dutchbat III tot ontwikkeling van een museum op de voormalige Dutchbat-compound in Potočari – JvW) **wordt verwelkomd, mits deze betrokkenheid op draagvlak kan rekenen onder de inwoners van Srebrenica.**' (*Passage uit een brief aan de Tweede Kamer van minister van Buitenlandse Zaken Rosenthal en minister van Defensie Hillen, 20 maart 2012*)

Ergens verder in de WOB-documenten lees ik een gelijkkluidend advies: **'For particular activities, others may be invited and involved as well, such as: [...] associations of Bosniaks and Bosnians living in The Netherlands.'**³

Eind juli 2014 ging mijn eerste reactie op het PAX-persbericht van 3 juli 2014 de deur uit, zo breed mogelijk verspreid ('Oud nieuws: voormalig hoofdkwartier Dutchbat in Srebrenica wordt museum'). De brief werd integraal op de site van het Platform BiH geplaatst. Met een zeer positief commentaar van de toenmalige voorzitter, Ervin Sendijarević.

Op 1 oktober 2014 vond de presentatie plaats van het PAX-project voor de 'Bosnian diaspora in The Netherlands' in de Bosnische ambassade in Den Haag. Ik was daarbij. Bleek dat mijn brief de aanwezigen op de hoogte had gebracht van het al jaren bestaande project. Verontwaardiging. 'Wij tellen niet mee!'

PAX, bijgestaan door ambassadeur Ahmet Halilović vertoonde sheet na sheet met uitleg over de technische reconstructieplannen. Plattegronden, technische details. Tijd voor vragen uit het publiek. Die gingen over de inhoudelijke kant. Daar begon het probleem. Afhoudend en met tegenzin kwam er een afgemeten, ontwijkend antwoord. De voormalige burgemeester van Srebrenica, Besim Ibišević, werd zelfs het woord ontnomen, om verwezen te worden naar de klaarstaande hapjes en drankjes, met de mededeling om daar onder elkaar maar verder te praten. Vervolgens werd de sfeer zeer onaangenaam en gespannen. Bij blijkbaar ongewenste vragen schoot de projectleider van PAX uit zijn slof, keerde fysiek zijn rug naar zijn gesprekspartner. Natuurlijk het ultieme bewijs van onmacht. Beschamend, deze vertoning ten aanzien de belangrijkste betrokkenen: de overlevenden. Toen wij het pand verlieten, waren wij niets wijzer geworden.

Later ontving ik een uitnodiging voor een gesprek met de Bosnische ambassadeur Ahmet Halilović, ter ambassade in Den Haag, op 12 november 2014. De ambassadeur is zelf Srebrenica-overlevende. Dat telt. Een prettig gesprek, onze zorgen gedeeld. (Naar later blijkt, werd hij regelmatig geïnformeerd over de voortgang van het project, maar die informatie moest hij blijkbaar voor zichzelf houden...)

In de WOB-documenten wordt melding gemaakt van de 'Presentation of the project for Dutch NGO Politiek Comité Stari Most (PCSM)⁴'; abusievelijk vermeld november 2014 – het vond plaats op het PAX-kantoor in Utrecht op 2 december 2014. De indruk wordt gewekt dat PAX Stari Most hiervoor uitnodigde. Niets van dat alles. Stari Most, dat zich inmiddels in woord en geschrift kritisch had geuit naar PAX over haar agressieve en afwerende houding, heeft dit gesprek afgedwongen! Wéér de bekende sheets, plattegronden enzovoort. Op onwelkome vragen werd niet of afwijkend geantwoord. Zowel op de sheets als in de mondelinge presentatie werden wij veelvuldig geconfronteerd met de dominante rol van Dutchbat, hetgeen we al vreesden – zie de herkomst van de financiën... Over de nabestaanden ging het niet. Daar moest naar gevraagd worden. Een van ons werd woedend daarover. Het gaat toch om hén?! Dat is zelfs een van de uitgangspunten van het programma. Blijken dat loze woorden? Wij vrezen van wel. Tijdens de bijeenkomst is niets opgehelderd. Daarna deed PAX de deur op slot voor Stari Most.

In een van de documenten staat iets bijzonders: *'Contacts M.B. (Tentoonstellingsmaker – JvW) with Srebrenica survivors who live in The Netherlands.'* Wie de survivors zijn, en wat besproken is, wil ik nog natrekken.

In de WOB-documenten wordt vervolgens geciteerd uit de halfjaarlijkse rapportage: *'[The] Ambassador of Bosnia and Herzegovina to The Netherlands and [the] leader of [the] Bosnian Platform and [also the] Srebrenica survivors association [...] in The Netherlands were regularly informed about the main programme activities.'*⁵ Soms wordt ook melding gemaakt van 'The president of the BiH Platform' die geïnformeerd wordt.' Een melding die in de jaren 2014, 2015 en 2016 regelmatig herhaald wordt. In de rapportages is de aanwezigheid van Stari Most sinds 2 december 2014 niet meer aan de orde. Dat zijn de lastpakken die met hun assertiviteit, kennis van zaken en vriendschap met honderden Srebrenicani in Nederland alleen maar spaken steken in de wielen van het prestigeproject PMC-Srebrenica, dat dóór moet. Met de hete adem van de ministeries in de nek.

In een van de rapportages verschijnt een speciale mededeling:

*'Some other Dutch groups in The Netherlands (Welke? Stari Most is vast één van die lastigerds – JvW) [...] felt that they were not involved sufficiently in the preparatory phase of the program – leading to some irritation [on] their part. [...] We invited them (Wij weten van geen invitation – JvW) to participate in the discussions on some of the content-related activities, **but we have explained that fundamental changes in the programme are desirable nor needed.**'*⁶

*'We were faced with some negative publicity and negative reactions by some other Dutch groups in The Netherlands working on Srebrenica (Hoor Stari Most daar weer bij? – JvW). In the reporting period we provided them regularly with information (Hier is iets uit te leggen! – JvW) in this regard there was also a fruitful and constructive working meeting with Platform BiH [...]. **However, our key partners are the ones in BiH and there is no reason to change the decision-making structures.**'*⁷

De laatste zinnen van beide boodschappen geef ik speciale aandacht. Hier ligt wellicht de sleutel van het probleem van buitensluiten: je hebt Srebrenica overleefd, of een ander deel van Bosnië, en je zoekt je toevlucht in Nederland. Leuk, maar je telt niet meer mee. Komt een delegatie van het PMC ter oriëntatie in Nederland in verband met training en capacity building, dan mag je meelopen (goed voor de rapportage). Je mond opendoen is zinloos, Baas PAX beslist! Eigen organisatie eerst, maar toch wel weer ondergeschikt aan de grote bazen in Den Haag.

Het rapport spreekt meerdere malen over 'kick-off meetings in Sarajevo'. Klinkt spannend! Wat zijn dat voor meetings?

En al die 'stakeholders'? Wat betekent dat woord? Wie zijn dat?

Ik word soms wat lacherig van die dikke afplakkers (als je later tóch de namen terugvindt!) en van die geheimzinnigerds die in de WOB-documenten hun opwachting maken, bijvoorbeeld die héél belangrijke en héél bekende fotograaf... Behalve spannend is het óók grappig.

Een van de thema's van de Srebrenica-tentoonstelling in Potočari betreft de 'Relatie Nederland-Srebrenica'. De berichtgeving daarover is onvolledig en selectief. Hoe is bijvoorbeeld vormgegeven aan de Srebrenica-herdenkingen in Den Haag, jaarlijks op 11 juli? Aan een aantal spraakmakende zaken en gebeurtenissen betreffende die relatie wordt geen aandacht besteed. Waarschijnlijk vanwege gebrek aan kennis van de zijde van de projectleider en de zijnen. Daar hebben zij een prachtige kans laten liggen.

3. WOB-documenten. Zie [www.sgtrs.nl/documenten/museum pag.](http://www.sgtrs.nl/documenten/museum_pag) 29.

4. *Ibid.* pag. 425.

5. *Ibid.* pag. 426.

6. *Ibid.* pag. 338.

7. *Ibid.* pag. 430.

AFPLAKKERS IN DE WOB-DOCUMENTEN

FRAUDE! CORRUPTIE!

Uit het Activity appraisal document: 'Describe the risks (explicitly address the risk of fraud and corruption).'⁸

Op betreffende pagina's is de tekst bijna geheel onzichtbaar gemaakt. Afgeplakt. Waarschijnlijk extra gevoelige materie. Hierover komen wij niets te weten.

Ook over een groot aantal persoonsnamen, mailadressen en telefoonnummers zijn balken geplakt. Ter wille van de 'bescherming van de persoonlijke levenssfeer van personen' et cetera. Toch blijkt het systeem hier niet sluitend: op andere pagina's zijn hier en daar de namen van betreffende personen gewoon zichtbaar!

⁸. *Ibid.* pag. 191-195.

DE SOUNDING BOARDS

DE RADEN VAN ADVIES, INGESTELD TER WILLE VAN 'THE DUTCH CONTRIBUTION TO THE SECOND PHASE OF THE POTOČARI MEMORIAL CENTRE'

De Nederlandse sounding board, geïnstalleerd in oktober 2014:⁹

Een politicus
Een ex-generaal
Een militair historicus
Een onderzoeker (experienced!)
Een ngo-lid (zonder Srebrenica-, maar wel met Servië-ervaring)
Een oud-ambassadeur van Nederland in Sarajevo

...vergeten om een vertegenwoordiger van de overlevenden in Nederland uit te nodigen?

Inmiddels is mij bekend geworden dat enkele Nederlandse leden van de sounding board halverwege het project zich hebben teruggetrokken.

De Bosnische sounding board (eenzijdig samengesteld), geïnstalleerd in februari 2015:

Een PMC-directielid
Een PMC-directielid, namens de regering van BiH
De PMC-directeur
Een PMC-stafid, afdeling Internationale Samenwerking

...vergeten om een Bosnische vertegenwoordiger van de overlevenden uit te nodigen?

Nota bene: 'Both sounding boards will primarily advise PAX'.¹⁰ Advies en informatie zomaar onder elkaar uitwisselen? Geen sprake van: alles éérsst naar Baas PAX. Niets oncontroleerbaars toegestaan.

⁹. *Ibid.* pag. 468.

¹⁰. *Ibid.* pag. 611.

AUTHENTICITY!

HET DUTCHBAT-MUSEUM

11 juli 1995, in de Dutchbat-basis Potočari.

Toen wij in Potočari aankwamen waar de basis van UNPROFOR was, zijn wij in de fabriek gegaan. Wij dachten dat wij daar veilig waren. Daar waren zoveel mensen dat je niet eens een plek vond om te zitten. Wij zagen toen UNPROFOR-soldaten, maar er waren veel meer Četniks (Serviërs). Ik heb gezien hoe zij mannen wegvoerden achter de fabriek en dat zij zonder die mannen terugkwamen. Wij hebben om hulp geroepen maar die hulp kwam niet. Die nacht stonden wagens, pantservoertuigen van UNPROFOR met hun lichten aan. Wij konden niet slapen en zagen hoe zij steeds meer mannen wegvoerden. Schreeuwen, o dat schreeuwen in de donkere nacht. Dat huilen, ik zal het nooit vergeten.

Een baby was aan het huilen, de moeder kon het niet stil krijgen. Toen kwam een Servische soldaat en zei: 'Houd dat kind stil! Als jij het niet doet, doe ik het, voor altijd!' Hierna pakte hij zijn mes en doodde dat kind op de armen van zijn moeder. De moeder heeft toen haar leven beëindigd.¹¹

'Authenticity is crucial!'

'Both parties [PMC / PAX] adhere to the principle of authenticity.'

Onze man in Sarajevo, ambassadeur Kraak, is de spreekbuis van de ministeries van Defensie en Buitenlandse Zaken als hij schrijft in april 2014: 'Het eerste uitgangspunt is authenticiteit.'

Inzet: 'Refurbishment of the rooms in the former Dutchbat Headquarters. In order to emphasize the authenticity of the building, we will try to use as much as possible authentic materials. We hope that the Defense Ministry will be able to answer specific questions and deliver specific objects / products used by Dutchbat in 1994-1995. With the help of the Ministry, we hope to be able to refurbish, in particular, the offices of Commander Karremans and Deputy Commander Franken [...].'¹²

PAX, Westerbork, meneer de ambassadeur, sounding boards enzovoort: ha! Hier ligt jullie kans! Defensie gaat 'specific objects used by Dutchbat 1994-1995' aanleveren!

De 'verdwenen' fotorolletjes!!! Grijp ze! Ze liggen ergens op de plank! Media! Publiciteit! De hele wereld komt kijken! Maar nee, angstig zwijgen, ssst...beter niet over hebben, ze zouden daar in Den Haag eens boos kunnen worden! En de centjes dan...

Speciale attractie: de kamer van Commander Karremans! (Hadden we de arme man niet moeten laten overkomen uit zijn Spaanse resort om z'n eigen kamer opnieuw in te wijden? Authenticity verzekerd!) En die van Deputy Commander Franken. Die hoogstpersoonlijk verantwoordelijk is voor het wegsturen van de compound van de broer en vader van tolk Hasan Nuhanović en die daarmee hun dood tegemoet gingen. Walgelijk! Wat een attractie.

Ze doen allemaal hun best om er wat moois van te maken. De flinke jongens van Dutchbat doen op alle fronten leuk mee. Zagen, timmeren, muren gladgestreken, frisse witkwasst eroverheen, graffiti meteen ook maar overgekalkt (o, schrik, juist die wilden ze bewaren, maar geen nood, er zijn gelukkig nog een paar pittige exemplaren gespaard gebleven!). De timmermannen hebben het druk, met al die kastjes die op tijd klaar moeten zijn. Die zijn voor de foto's. Vergeet de kledingkast niet!

Voor de spulletjes van Dutchbat: een geboende blauwe helm, de blauwe pet, een schoongewassen uniform. Spulletjes.

Toen was het klaar. Wat krijgen wij, die de documentaire bekeken, te zien? Heeft IKEA een nieuwe vestiging in Potočari? Over welke authenticity gaat het hier ook weer? Het proces van geheugenverlies gaat snel, dat is bekend. Alleen niet bij degenen aan wie de 'priority' in dit museum werd toebedacht. Voor wie 11 juli 1995 een dagelijkse werkelijkheid blijft. Ook dát zien we in de documentaire. Op de beelden van de rondgang door het nieuwe museum zie ik niets meer terug van die authenticiteit, die ieder die daarmee geconfronteerd werd, naar de keel greep. Is het de onbekendheid met de nationale tragedie Srebrenica die de maker parten speelt? Je bent dan wel historicus, maar jezelf verplaatsen in de intensiteit van de gebeurtenissen vereist bijzondere vaardigheden en véél inlevingsvermogen. Of moest ze het misschien doen met last minute kennis?

Ik verwijst naar een ander deel van de Dutchbat-compound, de centrale hal, de Black Box die – intact gebleven – al jaren terug zodanig werd ingericht dat de overlevenden zich daarin herkennen, en de vele, vele (buitenlandse) bezoekers, een beeld ontvangen dat de verschrikkelijke werkelijkheid benadert; de adem wordt je benomen. Van een werkelijkheid waarvan wij, die het niet meemaakten; óók PAX en Westerbork en de Nederlandse ambassade, de functionarissen van BZ en Defensie, de tentoonstellingsmaker, de Nederlandse klankbordgroep, de historici enzovoort, ons geen enkel idee kunnen vormen. Daarom heb ik in korte fragmentjes, genomen uit een zee van ellende, de getuigen zélf laten spreken. Aangrenzend aan de Black Box ligt de ruimte voor het plaatsen van handtekeningen in het Herdenkingsboek. Een rituele ruimte. Het zetten van je handtekening, op deze plaats: een rituele daad.

‘Nooit meer Srebrenica!’

11. *God Huilt, Document Srebrenica, Jehanne van Woerkom, 2005.*

12. *WOB-documenten. Zie www.sgtrs.nl/documenten/museum pag. 38.*

OBSERVATIEPOST FOXTROT

Tussen het in ambtelijke taal verpakte verslag van het wel en wee van de totstandkoming van het Dutchbat-museum staat een smulverhaal. In even ambtelijke taal genoteerd als de rest, maar voor de goede verstaander... Kay, waar zijn de filmbeelden van dit moois?

Observatiepost Foxtrot is een van de observatieposten van Dutchbat, gebouwd langs de grenzen van het in 1994-1995 te beveiligen gebied, de enclave Srebrenica. Bij de nadering van de Servische troepen blies Dutchbat III de smadelijke aftocht. De bevolking, wanhopig omdat ze niet meer beschermd werd, probeerde hen tegen te houden. ('Wij zijn verraden!' roept Senahid.) Er werd een granaat gegooid die een van de Dutchbatters doodde. Zo kreeg Foxtrot voor Dutchbat een extra lading.

Het verhaal begint in het PAX-persbericht van 3 juli 2014: '...ook worden met behulp van Dutchbat-veteranen een oude wachttoren en een in de bergen gelegen observatiepost (O.P. Foxtrot) hersteld...' Wat nu? Het symbool van de Nederlandse lafheid herstellen? En daar moet de plaatselijke bevolking dan dag en nacht tegenaan kijken en aan herinnerd worden? Wie bedenkt zoiets! Maar nee, voor Nederland niks aan de hand: Dutchbat-veteranen blijken 'willig 'en zelfs 'eager' om hun schouders eronder te zetten. Mooi project!

In juli 2014 gaan Kamp Westerbork en Dutchbat op onderzoek uit. Foxtrot-terreinonderzoek heet dat. Vervolgens vindt tweemaal een bijeenkomst plaats met de eigenaar van het terrein, de heer N. Dat was 'very difficult', zegt het verslag. De zoon van meneer N. wordt erbij gehaald. Die doet óók al moeilijk.¹³

In april 2015 gaat PAX zelf maar eens een kijkje nemen op het terrein, terzijde gestaan door 'Dutch Memorial Experts' (hebben wij die, en zo ja, wie zijn dat?). De crew die de documentaire gaat maken, mag ook mee! Hebben ze alles goed gezien? Nee, want in mei 2015 herhaalt de scene zich. Dit keer geëscorteerd door Dutchbat!

Het wordt lastig: meneer N. wil niet praten met PAX over de verkoop van de Foxtrot-grond... Daarop zoekt de PAX-projectleider steun bij de zoon van N. Die zegt dat pa erg boos en gefrustreerd is, omdat de VN niets deed om de schade, veroorzaakt door de aanwezigheid van O.P. Foxtrot, te vergoeden. Later, mei 2015, tóch nog maar eens een belletje met zoon, je weet nooit. Niks helpt! Dan maar eens proberen bij de grote broer, de VN, ten kantore in Sarajevo. Die gaan zich blijkbaar beraden. Opnieuw een terreinverkenning: we laten ons niet uit het veld slaan!

Ergens in het verslag duiken zelfs de hoogste kringen op.¹⁴ Minister Hennis van Defensie maakt haar entree! Zij verzoekt Buitenlandse Zaken om alles in het werk te stellen om de Foxtrot-grond in handen te krijgen. Maar zelfs van het hoogste niveau is meneer N. niet onder de indruk. Het is en blijft 'Nee'!

Zou de neef van meneer N. misschien een goed woordje kunnen doen? Antwoord: 'The owner [...] did not want to meet us', aldus het rapport. Toch, één lichtpuntje: goed contact met zoon en neef! Hoera. Vanuit de Nederlandse ambassade en het VN-kantoor in Sarajevo wordt ondertussen gemeld dat het niks wordt met die grondaankoop. Maar onze mannen op het Dutchbat HQ zijn niet voor één gat te vangen. Nieuw plan. Laten we voorstellen aan meneer N. om tenminste een stukje van zijn grond op te schonen en toestemming te vragen om daarop een groot informatiebord te plaatsen over deze zo beladen plek. Waarop ook de dood van onze enige Dutchbatter Raviv gemeld wordt.

'Heb je ze daar nou wéér? Was ik soms niet duidelijk?' moet meneer N. gedacht hebben, toen de projectleider van PAX in maart 2016 kwam aanzetten met zijn laatste, prangende vraag. 'Nu is het genoeg geweest!' Meneer N. ontsteekt in woede en dreigt ieder een kopje kleiner te maken. Project-

leider druipt af. Ten tweede male een smadelijke aftocht van de Nederlanders... Wat jammer nou: de O.P. is aan het vervallen en wij wilden 'm nog wel opbouwen... We bedoelden het zo goed... Want 'Foxtrot can have an extra educational value' als breed toeristisch doel en als herdenkingsplaats... En als je er dan ook nog Tourism and Peace van maakt, had het toch helemaal moeten lukken? Immers 'Touristic and economic development is one of the four priorities of the Dutch government policy on Srebrenica.' Toerisme en economie: twee verstrengelde begrippen, één doel: economisch belang.

Het herdenkingsbord wordt uiteindelijk geplaatst, buiten het terrein van meneer N.

Mijn aandacht werd getrokken door het feit dat blijkens de WOB-documenten de Nederlanders, belast met het museum, zich onder elkaar veilig wisten binnen de muren van het voormalige Dutchbat HQ. Kwamen zij daarbuiten, dan ging het mis. Zie mijn verslag. Hier is een buitenstaander de hoofdpersoon; die zijn bewustzijn niet laat vertroebelen, die niet buigt voor geld of wat dan ook. Die het weigert victorie mee te kraaien. Chapeau!

13. *Ibid.* pag. 258,260, 275, 285, 286, 306, 431, 461 en 462.

14. *Ibid.* pag. 582.

CAPACITY BUILDING!

'Vredesorganisatie PAX verzorgt in nauwe samenwerking met Kamp Westerbork trainingen voor gidsen en medewerkers van het PMC. Beide organisaties leveren al meer dan 10 jaar de stapsgewijze ontwikkeling van het herinneringscentrum', roept het persbericht van PAX op 3 juli 2014.

Daar blijkt men druk mee, want inderdaad, de kreten '*coaching*', '*training*', '*expertmeeting*', '*maximize the learning process*' etcetera, worden ruimschoots rondgestrooid over de meer dan 600 WOB-pagina's. Ik mis de mededeling dat ook PAX meegenomen wordt in het Capacity-programma: er valt hier nog wat te leren in het omgaan met 'specific groups / specific persons'.

Op naar Nederland, want in Nederland weten wij daar wat van! Onze ervaring telt! Hoe onderhoud je een museumcollectie, hoe ga je met specifieke bezoekersgroepen om ('Serbian visitors!'), hoe train je 'touristic entrepreneurs'. Een greep uit de trainingsactiviteiten: gedurende de jaren 2014-2016 worden veelvuldig bezoeken gemeld van PMC-delegaties aan Kamp Westerbork, Kamp Amersfoort, het Verzetsmuseum Amsterdam. Ze nemen deel aan 'meetings' en 'events'. In maart 2016 mag zelfs een groep van acht Srebrenica-overlevenden ('survivors') mee met de PMC board members! Ondertussen natuurlijk veelvuldige mail- en phone communications tussen PMC en Westerbork. En, ter geruststelling: 'Kamp Westerbork and PMC experts / guides will stay in permanent contact and will exchange their experience also in the future.'¹⁵ Nou, dat lucht op! Tenslotte de geruststellende mededeling dat alles 'successfully implemented' was, en zelfs 'spending slightly less than budgeted [...] (relatively cheap tickets)'. Mooi meegenomen.

Persoonlijke observatie: over de eigen, Bosnische deskundigheid in dezen heb ik niets vernomen. Wie weet is men daarvan onkundig. Zoals het Museum van het Beleg van Sarajevo, in al zijn beklemmende eenvoud, met een minimaal budget: geen gedoe met gidsen, in stilte ervaart de bezoeker bijna lijfelijk de verschrikkelijke tragedie. Of de Srebrenica Gallery, ook in Sarajevo. Zo prachtig, intens, professioneel en adembenemend. Of een Srebrenica-museum in Visoko dat niemand kent – het is overrompelend; niks gidsen, de beelden spreken. Oók gerealiseerd met minimale middelen en waarbij ik dacht: laat Nederland maar heel snel inpakken met zijn Srebrenica-museum en zijn gedoe met capacity building. Temeer nu ik weet heb van de miljoenen die over tafel en door de WOB-documenten vliegen, de vette salarissen, de onderlinge herrie en spanningen. De arrogantie van degenen die het project binnenhaalden.

15. *Ibid.* pag. 430.

TOURISM AND PEACE!

'It is clear that the PMC has a touristic potential [...]. The municipal Tourist Agency is well aware of this, and has the PMC promotion as one of [its] key focuses. [...] The 'memorial tourism' will have to [be] linked primarily to other touristic potentials. [...] The mayor and Chairperson of the municipal assembly have both given their full support to this project. The key question is how to ensure that people who come to visit the PMC decide to stay one or two extra days to enjoy the region (its nature, the local products, the cafés and little restaurants). [...] Touristic and economic development is one of the four priorities of the Dutch government policy on Srebrenica.'¹⁶

'The Seminar Tourism and Peace will bring a selected number of experts to Srebrenica, in particular the ones active in the field of interlinking 'normal' touristic development with 'memorial tourism'.' (The Dutch contribution to the Potočari Memorial Centre second phase)

Het PMC als uitje? Ook dat nog: Nederland blies in Srebrenica de laffe aftocht op 11 juli 1995, droeg de te beschermen bevolking over aan de Servische agressor: generaal Mladić en zijn trawanten. Gevolg: de grootste genocide van na de Tweede Wereldoorlog op Europees grondgebied. De Nederlandse regering, met last van kortetermijngeheugen, heeft nu het lef om op die beladen plaats 'toerisme en economische ontwikkeling' te stimuleren – dat zelfs beschouwt als een van haar speerpunten! Het PMC als trekpleister, prettig toegankelijk gemaakt voor groepen die geacht worden vooral ook goed te eten, te drinken en te slapen. Srebrenica ontsloten. Het toverwoord 'peace' doet de rest.

Het toerisme moet volgens plan uitwaaiëren naar de mooie natuur. Dezelfde natuur die 15.000 mannen, vrouwen en kinderen opnam toen zij op 11 juli 1995 vluchtten uit Srebrenica. Beschooten, bestookt met chemische wapens, uitgehongerd, gewond en vermoord en slechts met 5.000 vluchtenden die het veilige gebied bereikten. Waar dat toe kan leiden, daarvan zijn de voorbeelden bekend: hamburgers en selfies in Auschwitz-Birkenau, vrolijk springen over de stenen van het Holocaust-monument in Berlijn. Jaren terug zag ik al in Sarajevo vrolijk gekleurde folders die de aanzet gaven: busreisjes naar Srebrenica. Een dagje uit. Liever twee dagen. Met eten en slapen erbij: **de genocide uitgebuit.**

¹⁶. *Ibid.* pag. 14.

THE SURVIVORS (DE SREBRENICA-MOEDERS)

In het programma van eisen voor de opzet van het Dutchbat-museum wordt bij herhaling en plechtig verklaard dat het PMC op de eerste plaats een museum is waarin het verhaal van de overlevenden verteld wordt. Echter, in de loop van de meer dan 600 WOB-pagina's komt deze groep nauwelijks voor. Het gaat vooral over Dutchbat, sounding boards, stakeholders (?), experts, vooral over de projectleider en een 'zeer bekende en belangrijke fotograaf'. Met de Srebrenica-survivors wordt de tamelijk homogene groep bedoeld, leden van de Vereniging Moeders van de enclaves Srebrenica en Žepa. Slechts een enkele keer verschijnen de moeders in de WOB-documenten, nooit bij hun namen genoemd, als onderdeel van de capacity building-groep. Wat natuurlijk een gotspe is. Wie zijn meer ingevoerd, wie weten alles, alles, van het drama-Srebrenica, wie bewaren de gebeurtenissen in het diepste van hun ziel?? **PAX, Westerbork, ambassadeurs, Dutchbatters, ministers, adviseurs – bescheidenheid past u allen!**

Het grote moment is daar als de moeders wordt gevraagd naar het PMC te komen om de opzet van het museum te zien. Maar pas nadat andere betrokken organisaties (Dutchbatters!) hen vóór waren en hun zegje mochten doen. Een van de ruimtes is al – voorlopig – ingericht. Het PMC trilt van de zenuwen: wát zullen ze ervan vinden? Ik zag de gebeurtenissen via de documentaire. De reacties van de moeders waren te verwachten: heftig, boos, teleurgesteld. Opluchting bij de board als de vrouwen vertrokken zijn. De mevrouw, verantwoordelijk voor de inrichting: 'Het was wel een beetje een pan met kokende melk hè?' En: 'Ik heb het nu wel zo'n beetje gehad!'

Bijvoorbeeld. Munira Subašić, die de resten van haar zoon, slechts twee botjes, moest begraven in Potočari. Kada Hotić, van wie alle mannelijke familieleden verdwenen. De moeders die deel uitmaakten van de groep, maar stierven of ziek zijn (van ellende, voeg ik eraan toe)... enzovoort, enzovoort. **'Pan met kokende melk...'**

De projectleider van PAX laat zich na het vertrek van de moeders-delegatie niet onbetuigd met een analyse: 'Wat we ook doen; het is nooit goed!' Toch is het helemaal niet aan de projectleider en zijn 'experts' om de inhoud van de tentoonstelling te bepalen! Lees: **'The PMC is primarily the place of the survivors. Where and how multiple narratives can be incorporated will be largely determined by them'**, hebben het PMC en PAX ooit verklaard, in opdracht van Den Haag en na veel gedram van Stari Most.

De documentaire, ingezoomd op het bezoek van de moeders, die als laatsten het museum mogen beoordelen, laat zien dat voor met name de projectleider en de designer de moeders een lastig, zo niet vijandig element binnen het glorieuze project vormen, die hun plannen doorkruisen. Een stuitende vertoning, die de essentie vormt van onze donkerbruine vermoedens over het Dutchbat-museum. Een hindernis die genomen moet worden. Lastig, die overlevenden.

Op 27 juni 2017 trof ik de moeders in Den Haag, tijdens hun rechtszaak tegen de Staat der Nederlanden.

Naar hun mening over het inmiddels geopende museum gevraagd, schudden allen zorgelijk en mismoedig hun hoofd. Ik vroeg door. Ze legden de vingers aan hun mond om daarmee te zeggen: 'Beter om hier niet over te praten!'

DE BEGRAAFPLAATS POTOČARI

Met 20.000 nabestaanden in konvooi van honderden voertuigen op weg naar Potočari. Vandaag, op 11 juli 2004, wordt Fatmir Ademović begraven, samen met 337 andere geïdentificeerde Srebrenica-doden. Fatmir is de jongste: 15 jaar, gevonden in de rivier de Sava met een schotwond in de borst. Het terrein van de begraafplaats ligt tegenover de voormalige basis van de Nederlandse blauwhelmen: enorme fabriekshallen waar in juli 1995 tienduizenden vluchtelingen uit Srebrenica hun toevlucht hadden gezocht. Waar de mannen tenslotte van de vrouwen en kinderen gescheiden werden om nooit meer terug te keren.

Heftige woede... Maar oog in oog met de betraande gezichten tegenover mij, valt ook mijn boosheid stil. Met een zwaar, koud hart, verward en ontzet beweeg ik mij verder. Het verdriet is niet om aan te zien. Om toch maar iets te kunnen doen, zit ik soms naast iemand, op de grond, samen aan de rand van een gat. Tegen elkaar aan. Zwijgend staren naar de groene kist in de diepte. In een poging om het verdriet te delen.'

Over de enorme vlakte is een vreemde stilte neergedaald. Er is niets te horen dan de scheppen aarde die in doffe, zware dreunen neerploffen op de 338 kisten. De grond trilt. De klappen weerkaatsen tegen de voormalige Dutchbat-basis aan de overkant en tegen de bergen waar de drama's zich afspeelden. Doffe dreunen in onze hoofden. Af en toe een gil, gesmoord gesnik, een plotselinge beweging van mensen die iemand die flauwgevallen is, het terrein afdragen.¹⁵

Geen woord in de WOB-documenten over de begraafplaats Potočari, de uiteindelijke rustplaats voor de duizenden die gevonden werden en gevonden worden in de massagraven waarmee de grond rondom Srebrenica bezaaid is. Behorend tot de belangrijkste en grootste gedenkplaatsen van Europa.

Maar nee, een relatie tussen de voormalige compound en deze heilige grond wordt door de Nederlanders niet gelegd. Te veel gevraagd. De kastjes, de foto's, de gevonden voorwerpen uit 1994-1995, de tekstjes, een blauwe pet; daaraan heeft men zijn handen al vol. Dat hebben we n t onder controle. De duizenden doden, aan de overkant? 'Die schuld zullen de Nederlanders voor altijd met zich mee moeten dragen', zegt Munira Subašić in 2017 ten overstaan van de rechters in de zaak van de Moeders tegen de Staat der Nederlanden. Maar het project van PAX-Westerbork en The Kingdom of The Netherlands heeft het er niet over. Het project kan geen deuk gebruiken. En vooral niet degenen die daarvoor de verantwoordelijkheid dragen.

17. God Huilt, Document Srebrenica, Jehanne van Woerkom, 2005.

DE DOCUMENTAIRE

DE STRIJD OM HET SREBRENICA MUSEUM

Regisseur Kay Mastenbroek volgde drie jaar lang het tot stand komen van het Srebrenica-museum in Potočari. De documentaire werd gemaakt in opdracht van de KRO-NCRV, op 10 juli 2017 bekeken door 188.000 mensen.

Twee presentaties maakte ik mee: in het Museon in Den Haag op 1 juli, en in het Verzetsmuseum Amsterdam op 9 juli.

Het Museon kende een kleine bezetting: leden van Stari Most en familieleden van de regisseur. Voor Stari Most was het nagesprek met de regisseur een eyeopener: in alle openheid vertelde Kay over zijn persoonlijke bevindingen, hoe hij situaties tijdens zijn werk in Potočari meemaakte en beoordeelde. Openheid over dit PMC-project waren wij immers niet gewend, integendeel. Het blijkt dus mogelijk om over dit blijkbaar heikele onderwerp een normaal gesprek met elkaar te kunnen voeren? Wat een ontdekking... Schokkend vonden wij dat het Kay op sommige momenten verboden was om te filmen. Dat hij zoiets accepteerde, daar begrepen wij niets van. Vreemd ook dat de moeders de documentaire nog niet hadden gezien. De verklaring daarvoor is misschien dat 'de Nederlandse ondertiteling niet wordt begrepen... Maar een Engelse ondertiteling wordt gemaakt', volgens Kay. 'De moeders verstaan geen Engels', zeg ik. Maar misschien komt er nog een Bosnische versie, vermoedt hij. Maar dat is te duur...

Tot voor kort had ook Hasan Nuhanović, Engelsprekend, de documentaire niet gezien.

De bijeenkomst in het Verzetsmuseum Amsterdam was zeer goed bezocht, door veelal mij onbekenden. Wellicht was er sprake van de achterban van het Verzetsmuseum. De aanwezigen maakten een zeer betrokken indruk, duidelijk op de hoogte van de gebeurtenissen van 11 juli 1995 en de nasleep daarvan. Tijdens het nagesprek ging het er heftig aan toe. Vingers werden op zere plekken gelegd. Ik keek mijn ogen uit, gaf mijn oren de kost; dit was fantastisch, die betrokkenheid! En de bekendheid met de tragedie Srebrenica. Dit zou een nuttig klankbord geweest zijn voor het museumproject!

Tijdens de Marš Mira (Mars voor de Vrede) op 11 juli van dit jaar in Den Haag sprak ik zóveel, zóveel Srebrenicani. Ongevraagd bleek dat velen de tv-presentatie van de documentaire hadden gezien. 'Jehanne, we zijn allemaal boos!' Ik ben er niet over doorgegaan, maar dit was duidelijk: ook deze Srebrenicani wisten van niks, ze waren overal buiten gehouden, en nu voelden ze zich geschoffeerd.

DE OPENING

De grote dag: 9 februari 2017!

'The exhibition was officially opened on 9 February 2017 [...]. The first reactions were positive to very positive, from the part of the Srebrenica survivors, the Dutchbat veterans present, diplomats and Bosnian, Dutch and other international media.'¹⁸

Alles financieel mogelijk gemaakt door de ministeries van Defensie en Buitenlandse Zaken, gekanaliseerd door de Nederlandse ambassade in Sarajevo.

Er waren ongeveer 200 gasten aanwezig.

Vertegenwoordigers van de Bosnische organisaties Platform BiH, Srebrenica '95 en Stari Most ontvingen een aller-last minute uitnodiging, een en ander uit eigen zak te betalen (de project-centjes waren op?). De budgetten van deze genodigden waren echter niet toereikend, bovendien was het niet meer mogelijk om op zo'n allerlaatst last minute tijdstip een vlucht naar Sarajevo of Tuzla te organiseren. Die waren volgeboekt. Kwam het de projectbazen goed uit dat niemand van ons aanwezig kon zijn? Wij moeten ons nu dus behelpen met de berichtgeving van ambassadeur Kraak via de WOB-documenten:

'The over-all aim of the programme was defined as follows: 'A well-established, capacitated and professional Potočari Memorial Centre (PMC) sends a strong 'never again' message to the world, making use of multiple narratives in support of that central message...'¹⁹ This aim has been largely achieved.'

De PAX-projectleider schrijft op 30 maart 2017 aan de Nederlandse ambassade een dankbetuiging: '...due to this constructive and close co-operation, we have successfully completed the project'.²⁰

In een apart kadertje in het rapport, op de pagina over de opening van het museum, wordt door PAX gewag gemaakt van het enorme belang van de eigen organisatie voor Srebrenica. Die tekst laat ik maar zitten, het is genoeg geweest! 'Ben er even helemaal klaar mee' – in de woorden van de tentoonstellingsdesigner. Dat sloeg op het bezoek van de moeders aan de tentoonstelling in Potočari.

Ik ben er óók klaar mee, maar dan met de zelffelicities van PAX.

Maar nee, ik ben er eigenlijk toch nog níet klaar mee. Kreeg zojuist een Youtube'je toegestuurd over het PMC / PAX-project. Het lijkt wel een propaganda-filmje uit het voormalige Oostblok. 'Alles succesvol en belangrijk, naar volle tevredenheid, een museum van wereldniveau' enzovoort. Dat gaat zo 10 minuten door. Zelfs de moeders zijn tevreden! Maar die bleken gefilmd te zijn na de eerste kennismaking, ze waren toen nog vol verwachting. Wat daarna gebeurde, is in de documentaire vastgelegd. Dat is niet te zien in dit PAX / Westerbork / The Kingdom of The Netherlands-promotie-filmje (Bosnisch ingesproken, Nederlands ondertiteld). Tenslotte de projectleider aan het woord: 'Nu, drie maanden na de opening ben ik weer terug met zes Dutchbatters. Ze hebben ons benaderd met de wens het museum te zien. Ze zijn onder de indruk.' Wát? Kunnen die flinke Hollandse knapen niet eens meer zelfstandig op reis? Projectleider PAX leidt therapeutische sessies voor Dutchbatters in de voormalige Dutchbat-compound?

Blijf voorlopig alsjeblieft uit de buurt van deze beladen plek. Die is niet van jullie. Die is van de doden en de levenden van Srebrenica. Laat ze met rust!

Laatst ingekomen bericht van bezoekers van het Dutchbat-museum: het museum blijkt de creativiteit van de bezoekers op te wekken. Zij geven op eigen wijze commentaar. Het was en is te verwachten.

18. WOB-documenten. Zie www.sgtrs.nl/documenten/museum pag. 413.

19. *Ibid.* pag. 31.

20. *Ibid.* pag. 388.

DE FINANCIËN...

ir. Johann Grünbauer

Ten slotte nog een woord over de financiering: aangezien Jehanne van Woerkom zich daarmee niet heeft beziggehouden, volgt hier een kort overzicht. Uit de WOB-documenten blijkt dat er een subsidie is verstrekt van in totaal rond de 1,232 miljoen euro. Het Potočari Herdenkingscentrum in Bosnië ontving 1.249.367,41 Bosnische Mark.¹ Dat is omgerekend 639.716,- euro (met de omrekenkoers BAM–Euro 1,953). PAX ontving 659.959,19 euro.² Dat wil overigens niet zeggen, dat met bovengenoemde bedragen het museum is bekostigd. Uiteindelijk heeft het museum namelijk veel meer gekost:

Uitgaven in Nederland ³	
Subsidie Buitenlandse Zaken	€ 659.959,19
Subsidie Defensie	€ 9.622,19
Bijdrage Pax en Westerbork (gebudgetteerd)	€ 96.221,89
Bijdrage Pax en Westerbork (financiële overschrijding)	€ 221.405,29
Subtotaal:	€ 987.208,56

Uitgaven in Bosnië (omrekenfactor BAM–Euro 1.953):	
Subsidie Buitenlandse Zaken	€ 639.716,-
Eigen bijdrage	€ 9.535,84
Subtotaal:	€ 649.251,84

Het museum heeft gekost	
Totaal:	€ 1.636.460,40

Pax heeft na de eerste subsidietoekenning (op 4 juni 2013) drie keer om extra subsidie gevraagd.⁴ Van die aanvullende aanvragen is ruim honderdduizend euro gehonoreerd.

Wat de bijdragen van PAX en Westerbork betreft het volgende: Het lijkt een genereus gebaar dat PAX uit eigen middelen het bedrag van ruim € 317.000,- beschikbaar heeft gesteld. We moeten ons echter realiseren dat zowel PAX als Westerbork voor een groot gedeelte door de overheid wordt gefinancierd. Wat PAX betreft, krijgt deze organisatie gedurende de vijf jaren van 2015–2020 het bedrag van € 11.904.750,- per jaar in het kader van 'Samenspraak & Tegenspraak', oftewel het programma 'Pleiten en Beïnvloeden' van het ministerie van Buitenlandse Zaken. Daarnaast ontvangt PAX nog meer. Naast donaties springt de Nationale Postcode Loterij immers bij met de nodige miljoenen om het 'maatschappelijk draagvlak' voor PAX te verantwoorden.⁵

De genoemde eigen bijdrage is dan ook voor PAX een kleinigheid. Overigens is dit natuurlijk (ook) belastinggeld!

Maar er is meer. Het dagtarief van de medewerkers van PAX en Westerbork is vastgesteld op bedragen variërend van € 546 tot € 625.⁶ Onkostenvergoedingen moeten hierbij nog worden opgeteld. Als we ons realiseren dat Bosnië een arm land is, en dat mensen er van een fractie van dergelijk dagtarieven moeten rondkomen, dan is het niet te verkroppen dat een non-gouvernementele organisatie als PAX deze dagtarieven heeft gehanteerd.⁷ Nota bene, het gaat hier om een project bestemd voor de ontwikkeling van Srebrenica.

1. Met dit bedrag heeft het Potočari Herdenkingscentrum de bouw van het museum bekostigd. Dus de 'hardware'.

2. Zie de WOB-documenten (www.sgtrs.nl/documenten/museum) pagina 376 of 382.

3. Zie de WOB-documenten pagina 382, 444 of 495.

4. Er zijn dus drie revisies (zie bijvoorbeeld pagina 434). Zie ook pagina's 325 (tweede revisie) en 376 (derde revisie). In de derde revisie van 27 mei 2014 staat dat het museum uiterlijk 15 december gereed moet zijn. Deze datum is niet gehaald. Op 5 december 2016 heeft PAX het van de Nederlandse ambassade voor elkaar gekregen dat er een vierde revisie kwam: budgetneutraal, maar met uitstel tot eind februari. Revisies 1 tot en met 3 betroffen tijd en geld; de vierde alleen tijd.

5. Een bewijs van 'maatschappelijk draagvlak' is een eis die het ministerie van Buitenlandse Zaken stelt om de subsidie te verstrekken in het kader van 'Samenspraak & Tegenspraak'. Aan die eis wordt voldaan als minimaal 25 procent van de inkomsten door derden wordt verstrekt. De geldverstrekkingen van de Nationale Postcode Loterij ziet Buitenlandse Zaken als inkomsten waarmee dit 'maatschappelijk draagvlak' wordt aangetoond.

6. Zie WOB-documenten pagina 60. In de Excel-bladen staan andere, weliswaar gelijkwaardige bedragen. Zie bijvoorbeeld pagina 434.

7. In 2014 waren de lonen in Bosnië ongeveer een kwart van de (zowel netto als bruto) lonen in Nederland. Zie https://nl.wikipedia.org/wiki/Gebruiker:Greenday2/Gemiddeld_inkomen_in_Europese_landen

